

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.

Ефективна економіка. 2023. № 9.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.9.32>

УДК 339.09:349. 2

О. Л. Тімченко,

к. е. н., доцент кафедри глобальної економіки,

Національний університет біоресурсів і природокористування України,

м. Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9221-078X>

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ЕКСПОРТ АГРАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ З УКРАЇНИ

O. Timchenko,

PhD in Economics, Associate Professor of the Global Economy Department,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

THE IMPACT OF MARTIAL LAW ON THE STRUCTURE AND EXPORT OF AGRICULTURAL PRODUCTS FROM UKRAINE

У статті досліджено стан експорту аграрної продукції України. Наведено порівняння обсягів, структури та динаміки у довоєнний період та за час воєнного стану. Методичний апарат включає наукове узагальнення аналітичних досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених і експертів щодо експорту аграрної продукції, статистичні методи узагальнення даних, загальнонаукові методи при описуванні ефективності явищ та графічне і табличне відображення результатів. Новизною дослідження є зазначення зв'язку між відкритістю економіки та обсягами експорту, що проявляється зокрема у його підтримці міжнародними партнерами; визначення зміни

структури та напрямів експорту аграрної продукції за умов воєнного стану; систематизація особливостей здійснення експортної діяльності у період воєнного стану та окреслення напрямів і векторів її подальшого розвитку, насамперед за чинниками: виробництва, ціноутворення, ефективності логістичних ланцюгів, запозичення зарубіжного досвіду (інтервенційні центри), діяльності «зернового коридору» та «шляхів солідарності». З початку 2023 року станом на серпень надходження від аграрний експорту України склали \$11,76 млрд, що на 17 % більше періоду 2022 року. Особливий ріст спостерігається за продукцією рослинництва, готовою продукцією. За аналізом обсягів експорту зернової продукції визначено, що станом на вересень за поточний і попередній маркетингові періоди в загальній динаміці відрізняються несуттєво, відбулось зниження за групою зернових, зокрема по житу, кукурудзі, стабільні обсяги по ячменю і зростання на 36,4% по пшениці. Установлено, що підтримка високого рівня аграрного експорту можлива завдяки спільним зусиллям виробників, держави і її міжнародних партнерів. Висновки дослідження можуть бути корисні стейкхолдерам ринку при здійсненні експортної діяльності, а також для розробки державних програм підтримки експорту аграрної продукції для взаємодії з зарубіжними партнерами України.

The article examines the state of export of agricultural products in Ukraine. Comparisons of volumes, structure and dynamics in the pre-war period and during martial law are provided. The methodological apparatus includes a scientific generalization of analytical studies of domestic and foreign scientists and experts on the export of agricultural products, statistical methods for summarizing data, general scientific methods in describing the effectiveness of phenomena and graphical and tabular display of results. The novelty of the study is the establishment of a connection between the openness of the economy and export volumes, which is manifested in the support of Ukrainian agricultural exports by international partners; determining changes in the structure and directions of exports of agricultural products under martial law; systematization of the features of export activities during the period of martial law and determination of directions and vectors for further development, primarily by factors: production, pricing, efficiency

of supply chains, borrowing foreign experience in terms of the activities of intervention centers, the deposit system, the activities of the “grain corridor” and “roads” solidarity.” Based on the analysis of export volumes of grain products, it was determined that as of September the current and previous marketing periods in the overall dynamics differ insignificantly; there was a decrease in the group of grains, in particular rye, corn, stable volumes for barley and an increase of 36.4% for wheat. The findings of the study may be useful to market stakeholders when carrying out export activities, as well as developing government programs to support the export of agricultural products for interaction with foreign partners of Ukraine. In order to restore and develop food exports, it is necessary to focus on increasing external supplies and the range of products, increasing the share of high value-added products. Export growth opportunities are due to the prospect of products of deep processing of grain, meat and dairy products, refined oil, bakery and flour products. It is important to use the investments coming to Ukraine for the restoration and innovative modernization of production facilities and rolling stock, specialized warehouses for storing products intended for export, and the improvement of value chains. The comparison of volumes, structure and dynamics in the pre-war period and during the state showed that the greatest challenges to food exports under war conditions are the disruption of supply chains. Overcoming these challenges allows us to restore the pre-war and even increase the volume of agricultural exports. Efforts should be made to increase external supply and product mix, increase the share of high value-added products, increase quality and meet international trade requirements. Prospects for further research in this direction lie in the formation of a favorable political, regulatory, legal and organizational level of agricultural exports.

Ключові слова: експорт, структура, зернова продукція, міжнародні зв'язки, аграрний сектор, заходи відновлення.

Keywords: export, structure, grain products, international relations, agricultural sector, restoration measures.

Постановка проблеми. Аграрний експорт є важливою ланкою національної економіки і сприяє процесам інтеграції України у міжнародну спільноту. У довоєнний період аграрна частка в загальному експорті товарів

складала в середньому 40% за період 2014-2021 рр. Експорт сприяв зростанню конкурентних позицій країни та продовольчій безпеці, відбувалась диверсифікація ринків збуту, просування українського бренду на світовій арені. З початком російського вторгнення аграрний сектор, як і вся економіка, зазнав катастрофічних втрат та деформацій. Задля порятунку галузі за участю світової спільноти країни було організовано розширені можливості збуту вітчизняної продукції у так звані «шляхи солідарності» через країни ЄС та морський «зерновий коридор».

Аграрне експортне портфоліо, яке формують Міністерство Аграрної політики та продовольства та Міністерство Економіки, за результатами експорту АПК за 2021 рік та за воєнний 2022 рік демонструє, що «попри війну, український агросектор вистояв, забезпечивши внутрішню продовольчу безпеку, й зберіг експортний потенціал. Налагодити логістику вдалося завдяки спільним зусиллям європейських партнерів, направлених на удосконалення існуючих шляхів експорту та розвиток нових маршрутів» [6; 8]. Отже, це один з напрямів стабілізації економіки і поствоєнного відновлення, тому вплив воєнного стану на експорт аграрної продукції з України є актуальним напрямом наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан та напрями розвитку аграрного експорту України розкрито вітчизняними вченими за різними проблемами і напрямами: Батюк Р. здійснено моделювання зовнішньоекономічної взаємодії аграрних підприємств України [1]; Вдовенко Н., Коваль В., Зось-Кіор М. виділено проблеми регулювання сільського розвитку для імпортозаміщення аграрної продукції з урахуванням децентралізації та впливу міжнародної торгівлі [2]; Гуменюк Я. здійснено дослідження щодо аграрного експорту України та його стратегічного планування [3]; Дяченко О., Галицький, О., Хиленко Ю. [5] та Турчин, Л. [16] описали роль експортного потенціалу аграрної галузі в умовах воєнного стану; Коблянська І., Лукаш С. запропонували формалізацію процесу виходу підприємств на міжнародні ринки агропродукції [7]; Наумов М., Рибак Г. розкрили основні проблеми експорту зернових культур в умовах воєнного

стану [9]; Прокопишин О., Трушкіна Н., Сербіна Т. [11], Скопенко Н. [13], Скриньковський Р., Процевят О. та ін. [14] висвітлили особливості організації зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств в умовах війни; Тимкован В. запропоновано план дій для підтримки та розвитку аграрного сектору національної економіки [15]; Яковець Т., Ковальчук Ю. розглянули зовнішньоекономічну діяльність в контексті митно-тарифного державного регулювання під час війни [19] тощо.

Також вагомі сучасні дослідження Bezpartochnyi M., Britchenko I., Bezpartochna O. про фінансові втрати аграрного експорту України та забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану [21]; Parkhomenko N., Otenko I. та ін. про розвиток експортного потенціалу аграрного сектору України [25]; Shubravska O., Prokopenko K. про довоєнний стан та післявоєнні перспективи аграрного сектору України на світовому продовольчому ринку [26]; Berkhout P. та ін. [20], Glauben, T., та ін. [23] про аналіз впливу війни в Україні на світову продовольчу безпеку; Jagtap S. та ін. про російсько-український конфлікт і його наслідки для глобальних ланцюгів поставок продовольства [24] тощо.

Дослідники зазначають, що найбільші виклики експорту продовольства в умовах воєнного стану – це порушення виробничо-збутових логістичних ланцюгів: знищення або незавантаженість виробничих потужностей; забруднення, мінування або окупація сільськогосподарських угідь; недостатність спеціалізованих складів для зберігання продукції, призначеної на експорт; неможливість вільного пересування вантажів, особливо морськими шляхами; недостатність рухомого складу – вагонів та вантажних автомобілів; протекціонізм окремих країн та ін. У міжнародному науковому середовищі аналізуються проблеми впливу російсько-української війни на світову продовольчу безпеку, градацію ризиків за географічними регіонами, стан та посилення захисту глобальних ланцюгів постачання продовольства [22]. Попри те, залишаються не до кінця висвітленими деякі сторони проблеми аграрного експорту, його особливості під час воєнного стану, який досить нестабільний та мінливий, що є предметом даного дослідження.

Цілі статті. Ставиться завдання визначити стан експорту аграрної продукції України, здійснити порівняння обсягів, структури та динаміки у довоєнний період та на час воєнного стану і сформулювати рекомендації для зміцнення конкурентоспроможних позицій вітчизняних підприємств на світовому ринку продовольства у поствоєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вплив воєнного стану на структуру і експорт аграрної продукції з України оцінюється насамперед, за обсягами експорту згідно даних Державної служби статистики [4] (рис. 1). З приведених даних слідує, що за період 2015-2021 рр. відбувалось його стабільне нарощування, з 14563,1 \$ млн до 27708,9 \$ млн, або на 90,3%. Ситуація змінилась у 2022 році, коли відбувся спад обсягів експорту через порушення логістики внаслідок введення воєнного стану. Експорт агропродовольства України у 2022 році склав 23,6 \$ млрд, що на 15% менше, ніж у 2021 році (27,7 млрд) [12]. Тенденції зниження експорту на фоні втрат аграрним виробництвом площ, засобів, капіталів виявились не критичними, і з достовірністю 85% можна стверджувати про подальше щорічне (в межах трьохрічного прогнозу) нарощування щонайменше на 1,6 \$ млрд.

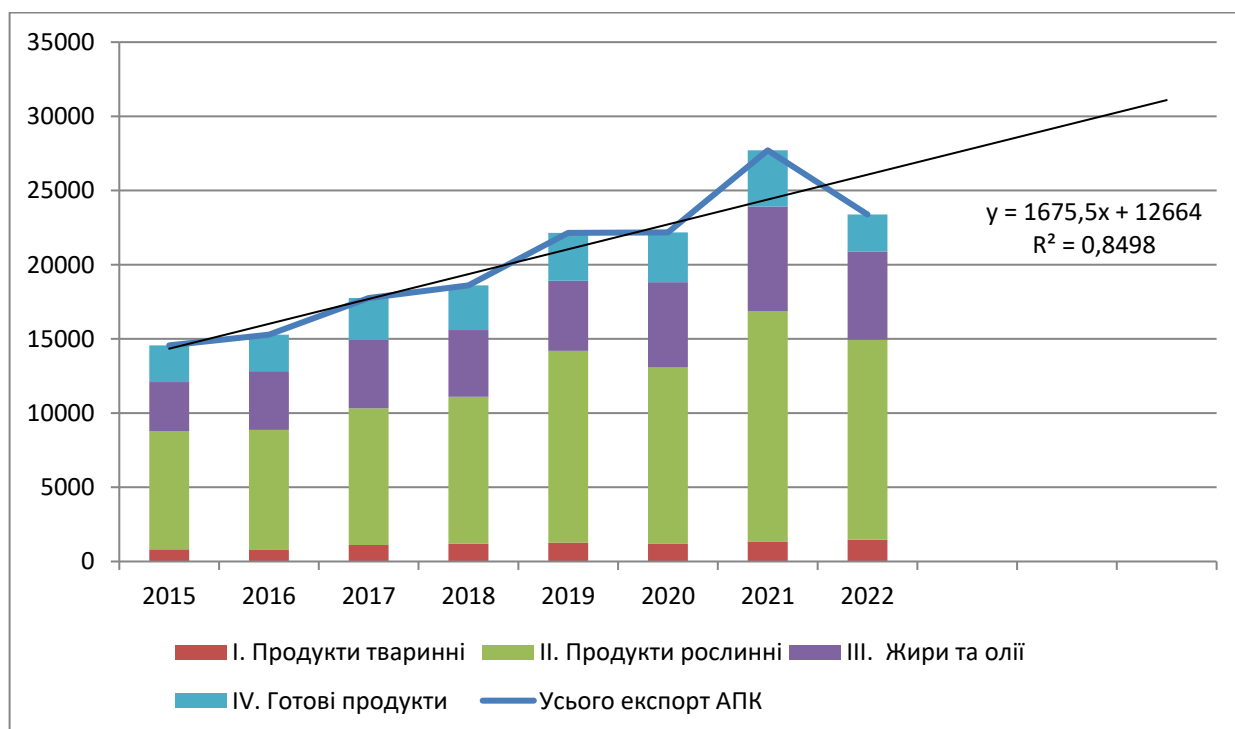

Рис. 1. Структура експорту груп сільськогосподарської та продовольчої продукції за період 2015-2022 рр., млн дол. США

Джерело: побудовано за даними [4].

Найбільшу частку в товарній структурі експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції за аналізований період займає продукція рослинництва, за рахунок зернових культур. У 2022 році на неї припадає 9,23 або ж 38,9 % загального експорту продукції АПК. У довоєнний період 2021 року цей показник сягав 56%. Найменша частка припадає на продукцію тваринництва, з обсягами в 1471,8 млрд \$ чи 6,3% насамперед за рахунок м'яса птиці.

Порівняння структури експорту продукції АПК у 2015 та 2022 роках приведено на рис. 2. Результати свідчать, що зросла частка тваринництва – з 2,2% до 3,3%, майже на 10 п.п. зросла частка продукції рослинництва, до 30,5% у 2022 році з 20,9 % у 2015 році. Збільшилась також частка експорту жирів з 8% до 13,5% за цей же період. Спадною тенденцією характеризується частка експорту готової продукції – до 5,7% у 2022 році з 6,5% у 2015 році.

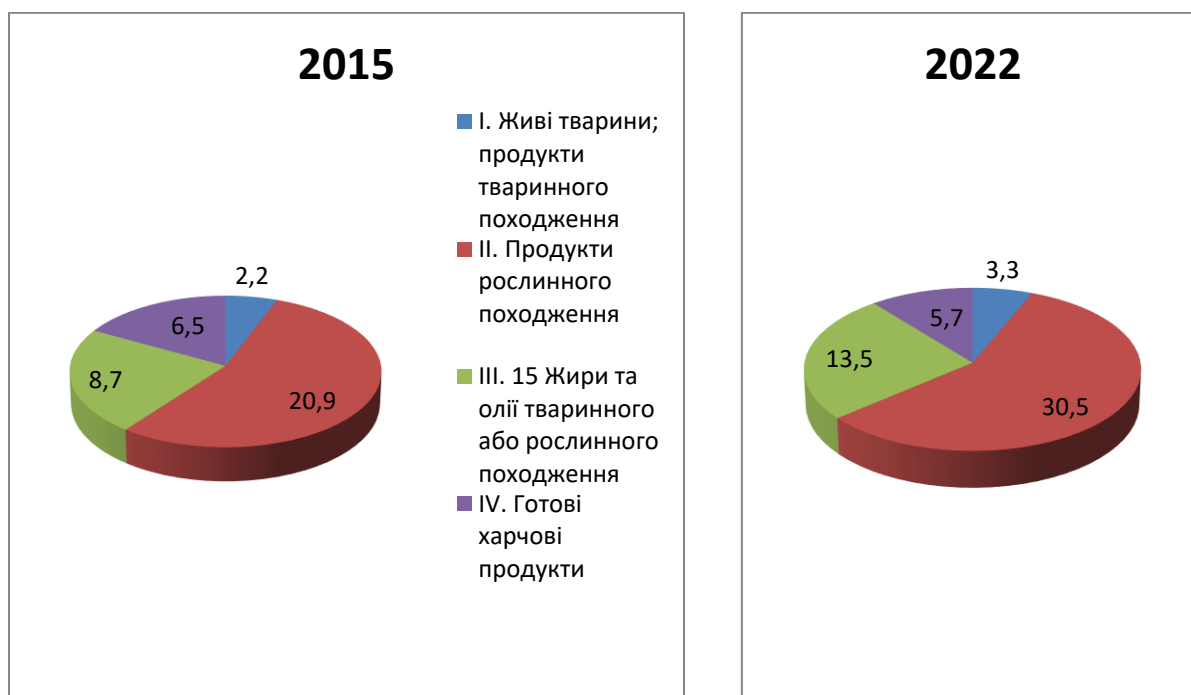

Рис. 2. Товарна структура експорту продукції АПК у 2015 та 2022 роках, %

Джерело: [4]

Порівняння першого воєнного року з попереднім 2021, свідчить, що експорт жирів і олії рослинного та тваринного походження склав 5,9 млрд \$ або 25% українського експорту продукції АПК, як і у структурі 2021 року. Із готових продуктів у перший рік війни було експортовано продукції на 2,5 млрд

\$, що становить 10,6%, тоді як у 2021 році вони займали 14% у структурі експорту. У 2022 році було експортовано продукції галузі тваринництва на суму 1,47 млрд \$, що становить 6,5%, тоді як у 2021 році – 5% загального експорту продукції АПК. З початку 2023 року загальний аграрний експорт України на 17 % перевищив відповідний період 2022 року, а найбільш ємну нішу експорту щодо продукції зернових, зернобобових (з продуктами їх переробки) та борошна за останні маркетингові періоди приведено в табл. 1.

Таблиця 1. Структура експорту зернових, зернобобових (з продуктами їх переробки) та борошна у 2022/2023-2023/2024 МР, тис. т (станом на 13.09.2023)

	2023/2024 МР		2022/2023 МР		Відхилення, 23/24 до 22/23, %
	Всього	в тому числі: у серпні 2023	Всього станом на 14.09.2022	в тому числі: у вересні станом на 14.09.2022	
Зернові та зернобобові, всього	5370	783	5805	1508	92,51
пшениця	2502	477	1834	577	136,42
ячмінь	542	44	525	195	103,24
жито	0,6	0	1,3	0,8	46,15
кукурудза	2311	257	3424	730	67,49
Борошно пшеничне, тис. тонн	28,3	4,6	16,3	5,6	173,62
Борошно інше, тис. т	0,9	0,1	2,1	0,6	42,86
Борошно разом, тис. т	29,2	4,7	18,3	6,2	159,56
у перерахунку на зерно, тис. т	38,9	6,3	24,4	8,3	159,43
Експорт разом (зерно+борошно)	5409	789	5829	1516	92,79

Джерело: дані Міністерства аграрної політики України [8] за інформацією Держмитслужби України (<https://bi.customs.gov.ua/uk/trade/>).

Порівняння обсягів зернового експорту другого року війни з першим показує, що загальне відхилення 7,2% на фоні тривалих бойових дій і спаду аграрного виробництва не є критичним. Зниження відбулось за групою зернових, зокрема просіли позиції по житу, кукурудзі; стабільні обсяги по ячменю і зростання на 36,4% по пшениці. За позицією борошна, особливо пшеничного, відбулось нарощування експорту, на 73,6%, а у перерахунку на зерно – на 59,3%.

Помісячна динаміка експорту продовольчих товарів та сировини для їх виробництва, за січень-грудень 2020-2022рр. та січень-червень 2023 року приведена на рис. 3.

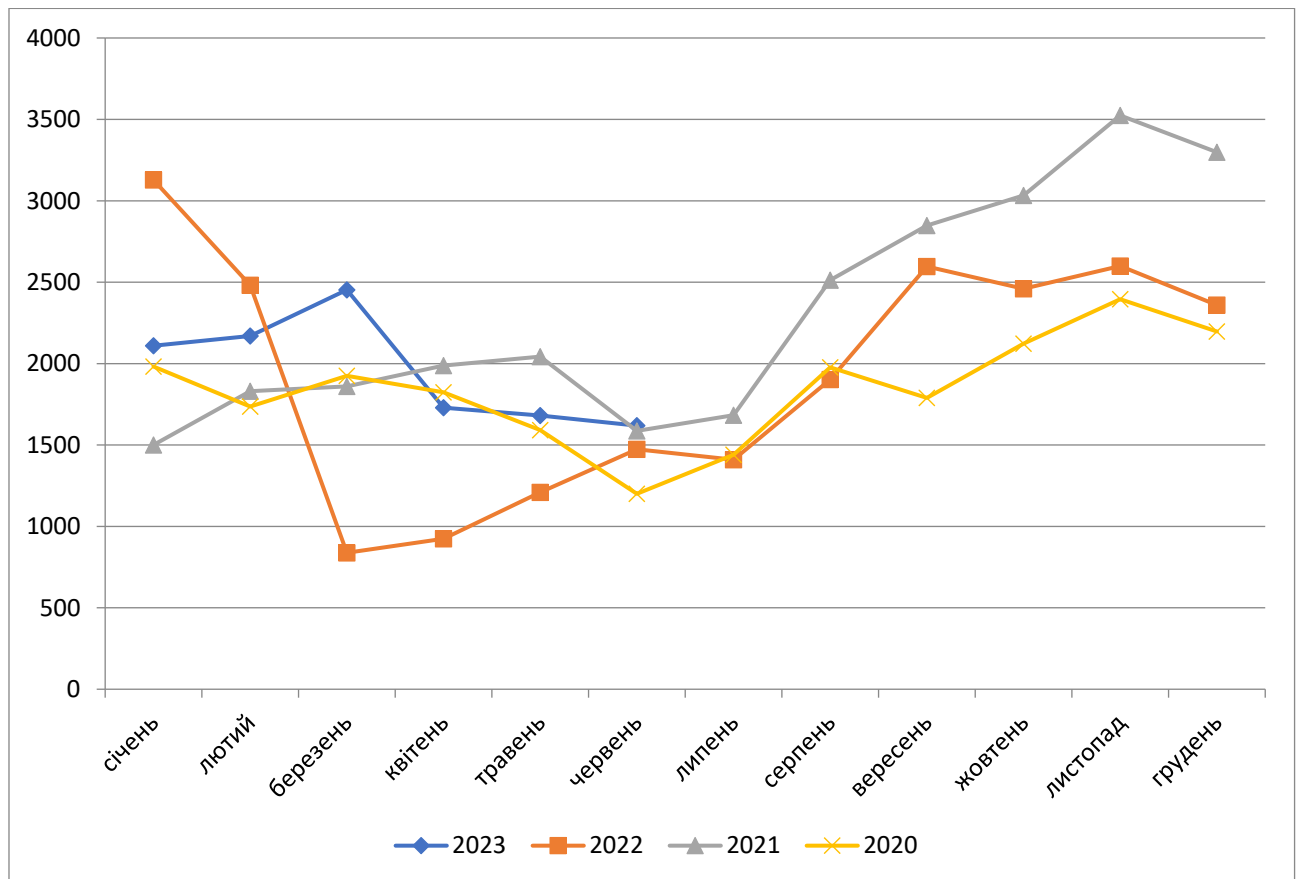

Рис. 3. Помісячна динаміка експорту продовольчих товарів та сировини для їх виробництва, за січень-грудень 2020-2023 рр., млн дол. США

Джерело: [4]

За даними рис. 3, спостерігається вирівнювання помісячних обсягів аграрного експорту 2023 року майже до рівня довоєнного періоду. Зважаючи на те, що торгівля аграрною продукцією у роки війни є значним джерелом доходів бюджету, наразі обговорюється прийняття законопроекту №8166, спрямованого на вирішення проблеми неповернення валютного виторгу. За даними Національного банку України, загальна сума неповернення валютного виторгу становить понад \$5 млрд, з яких понад \$4 млрд припадає на експорт зерна та продуктів його переробки, зокрема олійних культур [10]. В документі також зазначається, що найбільші зловживання та маніпуляції відбуваються саме на ринку зернових. Ринок зерна активно використовується для "чорних" схем з валютою, та подальшої легалізації (відмивання) доходів через експорт сільськогосподарської продукції. Дослідники також відмічають, що більшу частину маржі з експорту сільськогосподарських культур 2022 року отримали

інфраструктурні та логістичні компанії, зокрема іноземні, тоді як у довоєнний період вона надходила безпосередньо аграріям [9].

Географія експорту, за аналізом вчених ННЦ ІАЕ [12], Української Асоціації Аграрного Експорту (УААЕ) [17] у 2022 році була наступною: до країн-членів Європейського Союзу (ЄС) обсяги поставок склали 13,1 \$ млрд, що більше проти 2021 року (\$7,9 млрд) на 66%. Відповідно, Азія вперше за понад 10 років втратила позицію основного імпортера української агропродукції та у обсягах 7,3 \$ млрд з часткою у 30,9% у структурі аграрного експорту зайняли друге місце. Обсяги поставок до країн Африки 2022 року зменшилися з 3,7 \$ млрд у 2021 році до 1,6 \$ млрд, або на 57%.

Проте, внаслідок заборони поставок до ЄС низки продуктів з України, експортери переорієнтувались на інші країни Європи та Близький Схід. Уже в першому півріччі 2023 році у структурі аграрного експорту України (11,8 \$ млрд) частка ЄС скоротилась з більш ніж 80 % до 63 %, хоч загальний агроекспорт на 17 % перевищив продажі за відповідний період 2022 року. Він здійснювався в країни: Азії (Китай, Індія та Туреччина), Європи (Нідерланди) та Африки (Джибуті). Загалом з початку роботи "зернового коридору" з 1.08.2022 р. по 2.07. 2023 р. Україна експортувала 32,8 млн т продукції [17]. Динаміка обсягів експорту агропродукції України за географічним розрізом зерновим коридором України за січень-липень 2023 року приведена на рис. 4.

За даними УААЕ [17], продуктова ознака експорту зернового коридору наступна: кукурудза 51,8%, пшениця 27,1%, олія 5,3%, шроти 5,1%, ячмінь, ріпак, соя. При цьому в загальному експорті за всіма видами логістики, продукти з доданою вартістю продемонстрували помірну позитивну динаміку, спостерігається зростання стосовно молокопродуктів, яєць, пшеничного борошна і макаронів, кондитерської продукції. Вартість експорту м'яса і субпродуктів за півроку 2023 р. склала 439\$ млн., з них м'ясо птиці – 392 \$ млн за обсяг у 213 тис. т, який на 8 % перевищує показник 2022 року. Нестабільна ситуація з овочевою групою, знижується валютна виручка за плодово-ягідну продукцію.

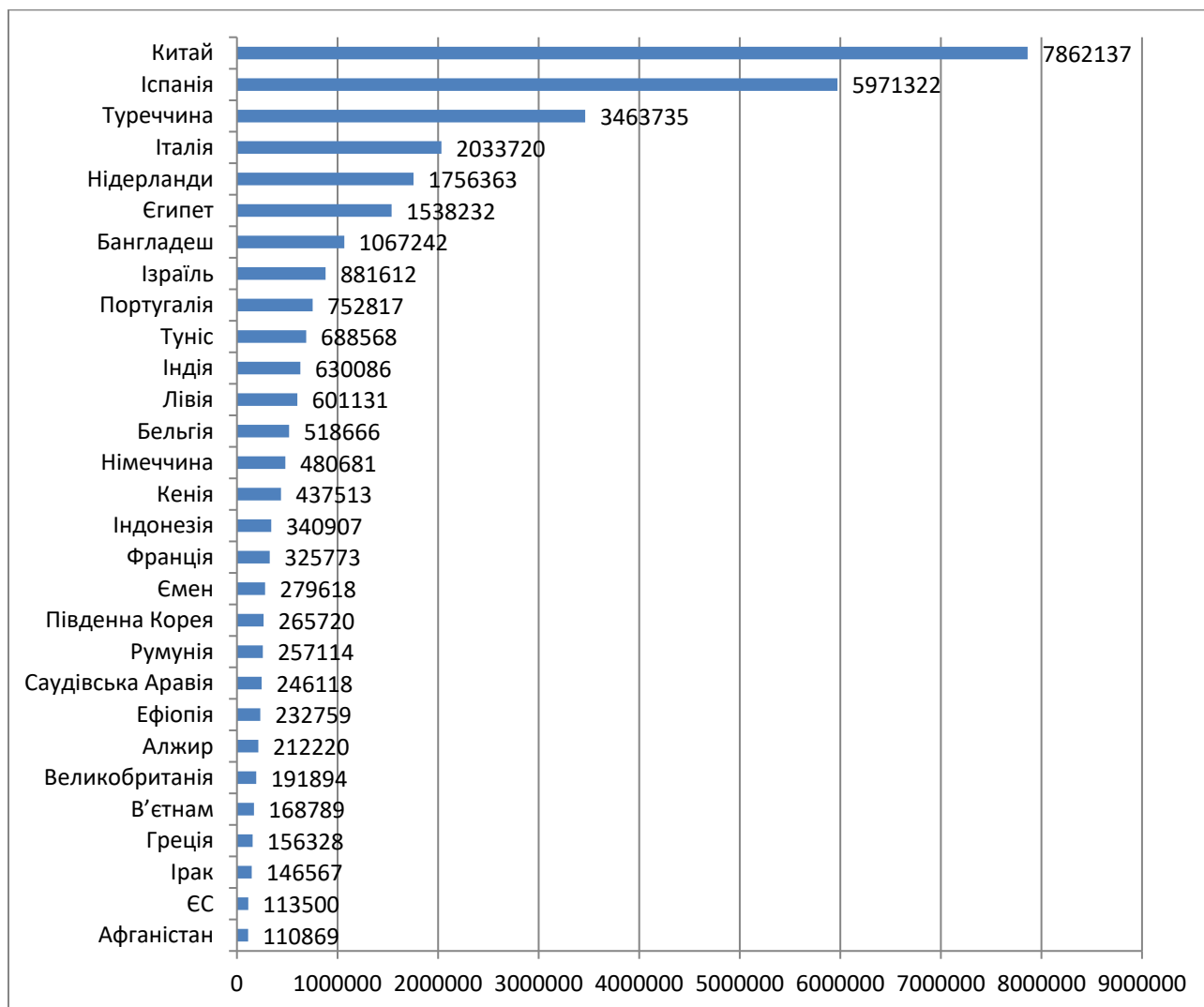

Рис. 4. Географія експорту агропродукції зерновим коридором України за січень-липень 2023 р., тонн (фрагмент)

Джерело: Українська Зернова Асоціація [18].

Здійснення порівняння обсягів, структури та динаміки у довоєнний період та на час воєнного стану показали, що найбільші виклики експорту продовольства в умовах воєнного стану – це порушення виробничо-збутових логістичних ланцюгів. Узагальнення заходів, які здійснює держава та міжнародні партнери щодо відновлення та розвитку експорту продовольства України приведено у табл. 2.

Таблиця 2. Заходи відновлення та розвитку експорту продовольства України

Напрямок	Зміст заходів
Виробничі чинники	Недопущення скорочення площ сільськогосподарських земель, придатних для вирощування культур, падіння урожайності через подорожчання факторів виробництва та зменшення обсягів доступних коштів у виробників, спрощення технології виробництва. Запобігання недоотриманню доходів через зменшення обсягів продукції та скорочення попиту на внутрішньому ринку з відповідним падінням цін, а також підвищення витрат унаслідок та зростання цін на фактори виробництва
Ціноутворення	Регулювання в частині забезпечення отримання агровиробниками належних доходів, які б стимулювали їх розширювати свою діяльність у майбутньому; уникнення експортних цін, які призводять до застосування обмежувальних заходів
Логістичні ланцюги	Уникнення значного подорожчання енергоносіїв. Запобігання факторам порушення логістики, переорієнтація експорту з морського транспорту на залізничний, автомобільний та річковий
Інтервенційні центри	З досвіду Європи, інтервенційний центр бере на себе ризики, пов'язані з реалізацією зерна. Потенційні збитки у такому випадку можуть бути компенсовані експортними субсидіями
Депозитна система	З досвіду Європи, система тимчасових гарантійних депозитів, що дозволяє одночасно як уникнути блокування вітчизняних зернових коридорів, так і врахувати інтереси місцевих фермерів
«Зерновий коридор»	Домовленість між ООН, Туреччиною, Україною і РФ про морські коридори для вивезення українського зерна, підписана 22 липня 2022 року
«Шляхи солідарності»	альтернативні логістичні маршрути залізничними, автомобільними та внутрішніми водними шляхами

Джерело: [9; 15].

Подолання цих викликів дає змогу відновити довоєнні і навіть нарощувати обсяги аграрного експорту. Загалом, як рекомендують аграрні асоціації та окремі експерти [9; 17; 18; 22], для відновлення та розвитку експорту продовольства необхідно спрямувати зусилля на зростання зовнішніх поставок та асортименту продукції, збільшення частки продукції з високою доданою вартістю, зростання якості і відповідності міжнародним торговельним вимогам. Зазначається, що можливості зростання експорту обумовлені перспективою продукції глибокої переробки зернових, м'ясних і молочних продуктів, рафінованої олії, хлібобулочних і борошняних виробів. Інвестиції, що надходять до України важливо задіяти для відновлення та інноваційної модернізації виробничих потужностей і рухомого складу, спеціалізованих складів зберігання продукції, призначеної на експорт, вдосконалення виробничо-збутових ланцюгів. Проте, значна кількість проблем вітчизняних

аграріїв у сучасних умовах пов'язана з веденням бойових дій, а отже, не може бути вирішена виключно в економічній площині.

Висновки. Порівняння аграрного експорту воєнного періоду з попереднім свідчить, що попри спад у перші місяці, він вирівняв свої позиції і продовжує розвиватись. З початку 2023 року станом на серпень надходження від аграрний експорту України склали \$11,76 млрд, що на 17 % більше періоду 2022 року. Так, найбільш ємна ніша агроекспорту щодо продукції зернових, зернобобових 45% (\$6,31 млрд), зростання якої складає 23% проти 2022 року. Експорт жирів і олії рослинного та тваринного походження за цей період склав \$2,9 млрд \$ або 24% експорту агропродукції, як і у структурі 2022 року. Із готових продуктів було експортовано продукції на \$1,5 млрд, що становить 13% аграрного експорту 2023 року, а це на 28,9% вище рівня 2022 року. Продукції галузі тваринництва було експортовано на суму \$0,7 млрд, що відповідає рівневі 2022 року. За аналізом обсягів експорту зернової продукції визначено, що станом на вересень за 23/24-22/23 маркетингові періоди у загальній динаміці відрізняються несуттєво, відбулось зниження за групою зернових, зокрема по житю, кукурудзі, стабільні обсяги по ячменю і зростання на 36,4% по пшениці.

Узагальнення заходів які можуть позитивно впливати на відновлення та розвиток аграрного експорту України передбачають резерви у сферах виробництва, ціноутворення, державної підтримки, запозичення зарубіжного досвіду коригування ціноутворення тощо.

Таким чином визначено, що стан експорту аграрної продукції України попри війну, залишається стабільним. Цього вдалося досягти завдяки зусиллям уряду і зарубіжних партнерів, забезпечивши внутрішню продовольчу безпеку, й наростивши експортний потенціал. Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають у формуванні сприятливого політичного, нормативно-правового і організаційного рівнів експорту аграрної продукції.

Література

1. Батюк Р. Моделювання зовнішньоекономічної взаємодії аграрних підприємств України. *Економіка та суспільство*. 2022. №44. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-39>.
2. Вдовенко Н., Коваль В., & Зось-Кіор М. Регулювання сільського розвитку для імпортозаміщення аграрної продукції з урахуванням децентралізації та впливу міжнародної торгівлі. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*. 2023. №3. С.13-24. DOI <https://doi.org/10.58423/2786-6742/2023-3-13-24>.
3. Гуменюк Я. Аграрний експорт України: аналіз та стратегічне планування. *Економіка та суспільство*. 2023. № 53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-93>.
4. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 15.09.2023).
5. Дяченко О., Галицький О., Хиленко Ю. Експортний потенціал аграрної галузі України в умовах воєнного стану. *Економічний вісник Причорномор'я*. 2022. №3. С. 18-32. <https://ebbsl.com.ua/index.php/visnuk/article/view/33/30>.
6. Експортне портфоліо. URL: [https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/export% 20portfolio/GIU_2023_draft-3.pdf](https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/export%20portfolio/GIU_2023_draft-3.pdf). (дата звернення: 04.08.2023).
7. Коблянська І. І., Лукаш С. М.Формалізація процесу планування заходів із виходу підприємства на міжнародні ринки агропродукції. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Економічні науки"*. 2021. №9. <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2021-9-7516>.
8. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Офіційний сайт. URL: <https://minagro.gov.ua> (дата звернення: 15.09.2023).
9. Наумов М., Рибак Г. Основні проблеми експорту зернових культур в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2023. № 52. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-80>.
10. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо застосування режиму експортного забезпечення на період дії воєнного, надзвичайного стану. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40944>. (дата звернення: 04.08.2023).

11. Прокопишин О.С., Трушкіна Н.В., Сербіна Т.В. Щодо організації зовнішньоекономічної логістичної діяльності аграрних підприємств в умовах війни. *Вісник економічної науки України*. 2022. № 1 С. 209-217. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).209-217](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).209-217).
12. Пугачов М. Виручка від українського аграрного експорту торік скоротилась на 15% - ІАЕ. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3673506-virucka-vid-ukrainskogo-agrarnogo-eksportu-torik-skorotilas-na-15-iae.html> (дата звернення: 04.08.2023).
13. Скопенко Н. С. Проблеми та перспективи розвитку зовнішньоекономічної діяльності України в умовах війни. *Ефективна економіка*. 2023. № 3. <https://dspace.nuft.edu.ua/jspui/handle/123456789/39813>.
14. Скриньковський Р., Процевят О., Павленчик Н., Цюх С. Сучасні тенденції розвитку зовнішньоекономічної діяльності України в умовах війни. *Traektoriâ Nauki = Path of Science. Section "Economics"*. 2022. Vol. 8. № 6. DOI: [10.22178/pos.82-2](https://doi.org/10.22178/pos.82-2).
15. Тимкован В. Розробка плану дій для підтримки та розвитку аграрного сектору національної економіки. *Економіка та суспільство*, 2023. (47). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-51>.
16. Турчин Л. Потенціал експортного маркетингу в аграрному секторі України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. №2 (26). С. 65-74. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-2\(26\)-65-74](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-2(26)-65-74).
17. Українська Асоціація Аграрного Експорту. URL: <https://uaexport.org/2023/07/26/agroprodovolchij-eksport-ukrayini-v-sichni-cherwni-2023-roku/> (дата звернення: 04.08.2023).
18. Українська Зернова Асоціація. URL: <https://uga.ua/statistika-zernovogo-koridoru/> (дата звернення: 04.08.2023).
19. Яковець Т.А., Ковальчук Ю.П. Зовнішньоекономічна діяльність в контексті митно-тарифного регулювання: аналіз стану й нововведень під час війни. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. №1. С. 85-96. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-1\(15\)-85-96](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-1(15)-85-96).
20. Berkhout P., Bergevoet R., & van Berkum, S. (2022). A brief analysis of the impact of the war in Ukraine on food security (No. 2022-033). Wageningen Economic Research. <https://library.wur.nl/WebQuery/wurpubs/fulltext/568027>

21. Bezpartochnyi M., Britchenko I., Bezpartochna O. Financial losses of Ukraine's agricultural exports and ensuring food security during martial law. *VUZF Review* 7.2. 2022. № 193. P. 479-498. DOI: 10.5281/zenodo.7798978.
22. FAO. The importance of Ukraine and the Russian Federation for global agricultural markets and the risks associated with the current conflict. URL : <https://www.fao.org/markets-and-trade/publications/detail/ar/c/1476807/>.
23. Glauben T., Svanidze M., Götz L., Prehn S., Jamali Jaghdani T., Đurić I., & Kuhn L. The war in Ukraine, agricultural trade and risks to global food security. *Intereconomics*. 2022. №57(3). P. 157-163. <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10272-022-1052-7.pdf>.
24. Jagtap S., Trollman H., Trollman F., Garcia-Garcia G., Parra-López C., Duong L., ... & Afy-Shararah M. The Russia-Ukraine conflict: Its implications for the global food supply chains. *Foods*. 2022. №11(14), P. 2098. <https://doi.org/10.3390/foods11142098>.
25. Parkhomenko N., Otenko I., Otenko V., Chepeliuk M., , Development of export potential of Ukraine's agricultural sector. *Scientific Papers. Series «Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development»*. 2022. №22(1). P. 485-492. https://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.22_1/Art57.pdf.
26. Shubravska O., Prokopenko K. The agricultural sector of Ukraine in the global food market: Pre-war state and post-war prospects. *Research on World Agricultural Economy*. 2022. №3. P. 1-11. DOI: 10.36956/rwae.v3i4.693.

References

1. Batiuk, R. (2022), "Modeling of foreign economic interaction of agrarian enterprises of Ukraine", *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 44. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-39>
2. Vdovenko, N., Koval, V., and Zos-Kior, M. (2023), "Regulation of rural development for import substitution of agricultural products taking into account decentralization and the influence of international trade", *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*, vol. 3, pp.13-24. DOI <https://doi.org/10.58423/2786-6742/2023-3-13-24>.

3. Humenyuk, Ya. (2023), "Agricultural export of Ukraine: analysis and strategic planning", *Economy and society*, vol. 53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-93>.
4. State Statistics Service of Ukraine. Official site (2023), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 15 Sep 2023).
5. Dyachenko, O., Halytskyi, O., and Khylenko, Yu. (2022), "Export potential of the agricultural sector of Ukraine under martial law", *Economic Bulletin of the Black Sea Coast*, vol. 3, pp. 18-32, available at: <https://ebbsl.com.ua/index.php/visnuk/article/view/33/30> (Accessed 4 Aug 2023).
6. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2023), "Export portfolio", available at: https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/export%20portfolio/GIU_2023_draft-3.pdf (Accessed 4 Aug 2023).
7. Koblianska, I. I., and Lukash, S. M. (2021), "Formalization of the process of planning measures for the entry of the enterprise to the international markets of agricultural products", *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriya: "Ekonomichni nauky"*, vol. 9. <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2021-9-7516> (Accessed 4 Aug 2023).
8. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2023), available at: <https://minagro.gov.ua> (Accessed 15 Sep 2023).
9. Naumov, M., and Rybak, G. (2023), "The main problems of the export of grain crops in the conditions of martial law", *Economy and society*, vol. 52. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-80>.
10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2023), Draft Law "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and some other legislative acts of Ukraine regarding the application of the export security regime during the period of military and state of emergencyhttps", available at: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40944> (Accessed 4 Aug 2023).
11. Prokopyshyn, O.S., Trushkina, N.V., and Serbina, T.V. (2022), "Regarding the organization of foreign economic logistics activities of agrarian enterprises", *Herald of economic science of Ukraine*, vol. 1, pp. 209-217. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\)](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42)).

12. Puhachov, M. (2023), "Revenue from Ukrainian agricultural exports decreased by 15% last year - IAE", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3673506-virucka-vid-ukrainskogo-agrarnogo-eksportu-torik-skorotilas-na-15-iae.html> (Accessed 4 Aug 2023).

13. Skopenko, N. S. (2023), "Problems and prospects for the development of Ukraine's foreign economic activity in the conditions of war", *Efficient economy*, vol. 3, available at: <https://dspace.nuft.edu.ua/jspui/handle/123456789/39813> (Accessed 4 Aug 2023).

14. Skrynkovskyi, R., Protsevyat, O., Pavlenchyk, N., and Tsyukh S. (2022), "Modern trends in the development of foreign economic activity of Ukraine in the conditions of war", *Traektorii Nauki = Path of Science. Section "Economics"*, vol. 8 (6). DOI: 10.22178/pos.82-2.

15. Tymkovan, V. (2023), "Development of an action plan for the support and development of the agrarian sector of the national economy", *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 47. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-51>

16. Turchyn, L. (2021), "The potential of export marketing in the agricultural sector of Ukraine", *Problems and prospects of economics and management*, vol. 2 (26), pp. 65-74. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-2\(26\)-65-74](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-2(26)-65-74).

17. Ukrainian Agrarian Export Association (2023), available at: <https://uaexport.org/2023/07/26/agroprodovolchij-eksport-ukrayini-v-sichni-chervni-2023-roku/> (Accessed 4 Aug 2023).

18. Ukrainian Grain Association (2023), available at: <https://uga.ua/statistika-zernovogo-koridoru/> (Accessed 4 Aug 2023).

19. Iakovets, T.A., and Kovalchuk, Yu.P. (2023), "Foreign economic activity in the context of customs and tariff regulation: analysis of the state and innovations during the war", *Nauka i tekhnika sohodni*, 1, pp. 85-96. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-1\(15\)-85-96](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-1(15)-85-96).

20. Berkhout, P., Bergevoet, R., and van Berkum, S. (2022), "A brief analysis of the impact of the war in Ukraine on food security", *Wageningen Economic Research*, vol. 2022-033, available at: <https://library.wur.nl/WebQuery/wurpubs/fulltext/568027> (Accessed 4 Aug 2023).

21. Bezpartochnyi, M., Britchenko, I., and Bezpartochna, O. (2022), “Financial losses of Ukraine’s agricultural exports and ensuring food security during martial law”, *VUZF Review* 7.2, vol. 193, pp. 479-498. DOI: [10.5281/zenodo.7798978](https://doi.org/10.5281/zenodo.7798978).
22. FAO. “The importance of Ukraine and the Russian Federation for global agricultural markets and the risks associated with the current conflict”, available at: <https://www.fao.org/markets-and-trade/publications/detail/ar/c/1476807/> (Accessed 4 Aug 2023).
23. Glauben, T., Svanidze, M., Götz, L., Prehn, S., Jamali Jaghdani, T., Đurić I., and Kuhn L. (2022), “The war in Ukraine, agricultural trade and risks to global food security”, *Intereconomics*, vol. 57(3), 157-163, available at: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10272-022-1052-7.pdf> (Accessed 4 Aug 2023).
24. Jagtap, S., Trollman, H., Trollman, F., Garcia-Garcia G., Parra-López C., Duong L., ... and Afy-Shararah M. (2022), “The Russia-Ukraine conflict: Its implications for the global food supply chains”, *Foods*, vol. 11(14), pp. 2098. <https://doi.org/10.3390/foods11142098>.
25. Parkhomenko, N., Otenko, I., Otenko, V., and Chepeliuk, M., (2022), “Development of export potential of Ukraine’s agricultural sector”. *Scientific Papers. Series «Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development»*, vol. 22(1), pp. 485-492, available at: https://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.22_1/Art57.pdf (Accessed 4 Aug 2023).
26. Shubravaska, O., and Prokopenko, K. (2022), “The agricultural sector of Ukraine in the global food market: Pre-war state and post-war prospects”, *Research on World Agricultural Economy*, vol. 3, pp. 1-11. DOI: [10.36956/rwae.v3i4.693](https://doi.org/10.36956/rwae.v3i4.693).

Стаття надійшла до редакції 15.09.2023 р.